

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті розглянуто теоретичне підґрунтя розвитку державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві. У процесі дослідження використано загальнонаукові, загальнологічні та спеціальні методи, зокрема за допомогою: діалектичного методу пізнання розкрито актуальність досліджуваної проблеми, визначено теоретичне підґрунтя державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві; абстрактно-логічного та узагальнення – сформовано висновки; історико-логічного – досліджено генезис становлення та розвитку поняття державного регулювання земельних відносин.

Узагальнено наукові підходи щодо визначення сутності «земельних відносин». Встановлено, що земельні відносини є визначальними у всій системі виробничих відносин національної економіки. Вони становлять основу продовольчої безпеки країни, сприяють розширенню її експортного потенціалу та за сприятливого сценарію розвитку спроможні забезпечити формування гідних умов праці й проживання у сільській місцевості.

За результатами досліджень запропоновано розглядати державне регулювання земельних відносин як комплексу заходів правового, економічного, організаційного характеру, що здійснюють державні інститути, уповноважені на таку діяльність, з метою забезпечення раціонального використання та охорони земель, збереження і відтворення родючості ґрунтів, підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного виробництва, зростання екологічної стійкості агроecosystem.

Ключові слова: *земельні відносини, державне регулювання, землі сільськогосподарського призначення, охорона земель, екологічнобезпечне землекористування.*

Вступ. Сучасний світ стрімко розвивається, а населення планети уже перевищило 8 млрд людей, що потребують продуктів для харчування. Та протягом свого існування людство вже втратило понад 2 млрд га родючих земель, перетворивши їх на пустелі та інші бідленди. Однак процеси деградації земельних ресурсів продовжують активно поширюватись по всьому світу та ще й підсилюються глобальними кліматичними змінами. У таких умовах актуальним стає необхідність втручання держави у регулювання земельних відносин, спрямованих на екологічнобезпечне, раціональне й ефективне використання сільськогосподарських угідь.

---

¹Лойко Світлана Володимирівна, канд. екон. наук. E-mail: verbylosveta@gmail.com, ORCID 0000-0001-9605-9362

Матвієнко Аліна Петрівна, канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування. E-mail: alina.pet.ma@gmail.com, ORCID 0000-0003-2872-4249.

Україна є найбільшою країною Європи за площею сільськогосподарських угідь, та ефективність їх використання залишається на досить низькому рівні. Однією з основних причин даного стану є самоусунення держави від регулювання земельних відносин.

Матеріал і методи дослідження. Інформаційною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі земельних відносин, нормативно-правові акти України, матеріали наукових конференцій, інформаційні ресурси всесвітньої мережі Інтернет.

У процесі дослідження використано загальнонаукові, загальнологічні та спеціальні методи, зокрема: за допомогою діалектичного методу пізнання розкрито актуальність досліджуваної проблеми, визначено теоретичне підґрунтя державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві, абстрактно-логічного та узагальнення – сформувано висновки; історико-логічного досліджено генезис становлення та розвитку поняття державного регулювання земельних відносин.

Аналіз літературних джерел. Проблематика регулювання земельних відносин є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них можна виділити праці Л. Бойко, О. Кононенко, М. Мартинюка, О. Могильного, О. Нечипоренка, М. Федорова, О. Ходаківської та ін. Однак, незважаючи на наявність значного наукового доробку, питання державного регулювання земельних відносин залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження в умовах нових викликів.

Результати дослідження. Сучасні економічні, екологічні, соціальні, політичні, правові, організаційні, інституціональні й інші умови розвитку українського суспільства висувають нові вимоги до державного регулювання земельних відносин, що відповідають рівню та характеру розвитку продуктивних сил. Розпорошеність законодавчих актів та їх невідповідність один одному, наявність різних, часто протилежних, політичних інтересів, постійна зміна організаційних структур центральних органів виконавчої влади, зростання кількості порушень земельного законодавства безпосередньо в системі управління землями сільськогосподарського призначення, загострення екологічних викликів, соціальне незадоволення діями керівників щодо вирішення земельних питань – це неповний перелік тих напрямів, які потребують негайного врегулювання з боку держави. Дотепер діючі форми, методи та моделі державного управління у сфері регулювання земельних відносин не задовольняють запити сьогодення, оскільки їх опрацювання виконувалось без деталізації та за відсутності чітких критеріїв правових механізмів регулювання використання земельних ресурсів [2].

Земельні відносини є невід’ємною складовою суспільних відносин, тому доцільним є формування їх розвитку на засадах інституціональної економічної теорії, теорій просторової економіки, фізичної економії й інклюзивного розвитку

економічних систем. Земельні відносини є основою аграрних відносин та визначають рівень розвитку продуктивних сил держави. Вони охоплюють велике коло питань стосовно прав власності, вартості землі, управління земельними ресурсами, оренди земель, платності землекористування тощо.

У спеціальній науковій літературі розкриваються різноманітні підходи щодо визначення поняття категорії «державне регулювання економіки», які формуються залежно від його спрямованості, об'єктів впливу, призначення, строковості тощо. Таким чином, за формами виокремлюють: загальне і спеціальне, короткострокове й довгострокове регулювання; за характером впливу на господарську систему – економічне, адміністративне, донорське, протекціоністське [5, с. 99]. За методами впливу держави на суб'єкти господарської діяльності виділяють економічне, правове й адміністративне регулювання. У свою чергу, економічне регулювання, яке вважається найбільш дієвим, поділяється на пряме й непряме [9, с. 522]. Пряме регулювання – безпосередній вплив держави на процеси у економіці за допомогою відповідних регуляторів, що відбувається через: бюджетне інвестування (фінансування) програм розвитку державних підприємств, науки, освіти, інфраструктури, соціального захисту населення, культури; регламентацію цін, встановлення мінімального розміру заробітної плати та інших ринкових інструментів. Крім того, прямий вплив може здійснюватися через використання адміністративних важелів, які регламентують певні завдання та обмеження підприємницької діяльності. Тоді, як непряме регулювання економіки здійснюється через внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму, що досягається за допомогою правових та економічних інструментів, застосовуючи які держава безпосередньо нічого не змінює, а створює лише передумови для цих змін у ринковому механізмі [13, с. 29]. За масштабами свого впливу державне регулювання може бути загальноекономічним, галузевим, міжгалузевим, скеровуватися на розв'язання проблем локального, регіонального, національного або глобального значення [12].

Існують різноманітні підходи щодо визначення методів державного регулювання економіки. Як правило у навчальній літературі їх поділяють на прямі (адміністративні) та непрямі (економічні) [3, с. 263; 13, с. 30–31]. У той час як у науковій їх пропонують групувати у чотири групи: 1) економічні (фінансово-економічні); 2) інституційно-правові; 3) організаційні; 4) соціальні (соціально-психологічні) [8, с. 73].

Економічні (фінансово-економічні) полягають у регулюванні державного впливу на стійкий економічний розвиток і підвищення ефективності господарювання через застосування інструментів фіскального, податкового, грошово-кредитного, інвестиційного, цінового та інших механізмів.

До інституційно-правового належить регулювання, яке здійснюється саморегулювальними установами шляхом виконання повноважень, наданих

законами чи підзаконними актами або делегуванням повноважень відповідних державних органів влади. Інституційно-правове регулювання ґрунтується переважно на зацікавленості учасників щодо дотримання норм, що зумовлюється добровільним характером участі у саморегулювальній організації та здійснюється відповідно до державно-правових норм і принципів [14, с. 5, 7].

Організаційні методи державного регулювання скоординують інтереси та ресурси окремих господарюючих суб'єктів і узгоджують відносини між ними за рахунок: 1) визначення процедури участі у тих чи інших заходах (наприклад, у процесі приватизації, державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності); 2) сприяння укладанню угод; 3) надання необхідних консультацій та інформації; 4) розроблення стратегій, програм, прогнозів і планів розвитку держави (регіону, галузі); 5) координацію зусиль і ресурсів [7].

Основою соціально-психологічних методів державного регулювання є формування у громадян країни, перш за все, розвиненого почуття гідності та патріотизму, становлення екологічної свідомості та відповідальної поведінки, суспільної згуртованості, підвищення трудової активності, прагнення забезпечити добробут членів своєї родини і власний. О. А. Мельниченко пропонує за сферою впливу і формами реалізації розподілити їх на чотири групи: 1) соціальні (залучення, спонукання, роз'яснення, примус, включення громадян до участі в соціальному управлінні) – становлення особистості та гармонійний її розвиток; 2) психологічні (комплектування малих груп, гуманізації праці, психологічного тестування при доборі кадрів) – регулювання відносин між людьми; 3) політичні (пропаганда, політична агітація) – залучення дієздатного населення до політичного життя в країні; 4) морально-етичні (моральне стимулювання, стягнення, етичне виховання, переконання) – формування системи ціннісних орієнтирів, створення умов для здійснення державно-управлінської діяльності з додержанням встановлених моральних норм [7].

Аграрний сектор економіки має свої особливості державного регулювання. Так, В. Г. Андрійчук зазначає, що під державним регулюванням аграрного сектору слід розуміти «систему економічних, фінансових, юридично-правових, організаційних і соціальних заходів, здійснюваних державою з метою забезпечення ефективного і стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами» [1, с. 52].

Розкриваючи сутність державного регулювання аграрного виробництва, О. М. Могильний зазначає, що це «економіко-нормативний вплив на процеси його розвитку з метою адаптації суб'єктів господарювання до зміни макроекономічних параметрів країни, усунення дестабілізуючої дії кон'юнктурних і сезонних цінових коливань аграрного ринку, пом'якшення природно-кліматичних, екологічних та інших специфічних для галузі ризиків» [8, с. 52].

Досліджуючи економічну сутність державного регулювання в аграрній сфері, П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко зробили висновок, що це «механізм цілеспрямованого формування раціональної структури сільськогосподарського виробництва, міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків, оптимальних розмірів господарських одиниць, соціальної інфраструктури сільської місцевості, аграрного ринку, доходів фермерів тощо» [11, с. 114].

У аграрному секторі господарювання земля є основним засобом виробництва, територією його розміщення і природним ресурсом, тому ефективний і стабільний розвиток сільських територій, перш за все, залежить від охорони й використання земель сільськогосподарського призначення. Проблеми регулювання земельних відносин, оренди земель, їх раціонального та ефективного використання є предметом досліджень вчених. Проте, незважаючи на значну кількість наукових пошуків, поки-що не сформовано ефективної системи державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві.

Проведення в Україні реформи земельних відносин відзначилось докорінною зміною форм власності на землю, розв'язанням проблем щодо забезпечення громадян земельними наділами, введенням плати за користування земельними ресурсами, створенням передумов формування ринку земель сільськогосподарського призначення і його інфраструктури [6].

Зміна форм власності на землю (з державної на приватну) спричинила виникнення значної кількості суб'єктів земельних відносин (власників земельних часток (паїв)), що ускладнює регулювання використання земельних ресурсів. Із розвитком ринкових відносин стало важливим вдосконалення державного регулювання охорони й використання саме сільськогосподарських угідь з метою підвищення ефективності аграрного землекористування, збереження і відтворення родючості ґрунтів, забезпечення продовольчої безпеки країни.

У зв'язку зі змінами, що відбулись у земельних відносинах після реформування, «управління у сфері використання та охорони земель слід розглядати як організаційно-правову діяльність уповноважених органів із забезпечення раціональної та ефективної експлуатації земель усіма суб'єктами господарювання в межах, визначених земельним законодавством України» [6]. У той же час спостерігається недостатнє фінансування аграрного виробництва, недосконалість управління використанням, охороною та відтворенням земельних ресурсів на сучасному етапі розвитку. Усе це призводить до порушення якісного стану земельного фонду, збільшення процесів деградації земель, зниження родючості ґрунтів [6].

Результати проведених досліджень дозволили нам сформулювати наступне визначення державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві як комплексу заходів правового, економічного, організаційного, контролюючого характеру, що здійснюють державні інститути, уповноважені на

таку діяльність, з метою забезпечення раціонального використання й охорони земель, збереження і відтворення родючості ґрунтів, зростання ефективності та конкурентоспроможності аграрного виробництва, підвищення екологічної стійкості агроєкосистем.

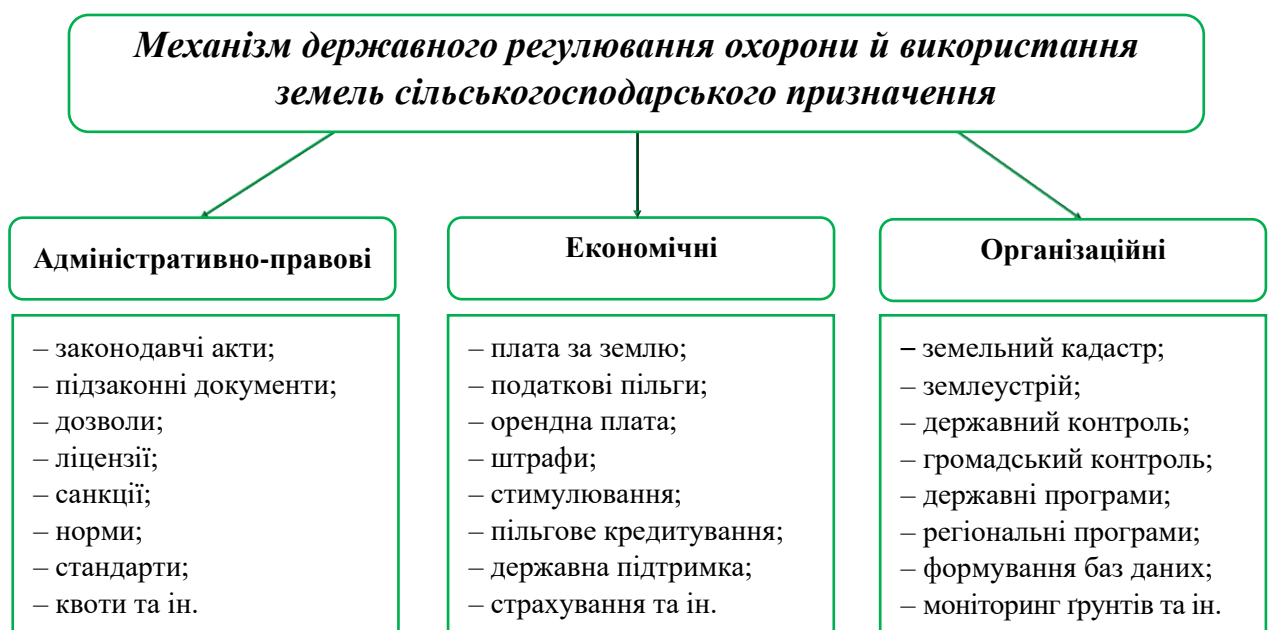
Заходи державного регулювання за характером їх впливу на господарські суб'єкти поділяються на прямі та непрямі. До методів прямого впливу відносяться засоби, за допомогою яких держава безпосередньо втручається у сферу охорони й використання земель (нормативно-правові акти, пряма фінансова підтримка, ліцензування, стандарти, нормативи тощо). До методів непрямого (опосередкованого) впливу відносяться переважно інструменти економічного регулювання (оподаткування, стимулювання, страхування, штрафні санкції та ін.).

Як зазначалось вище, у науковій літературі інструменти державного регулювання як правило поділяють на: правові, адміністративні та економічні. Деякі науковці виділяють в окрему групу ще й організаційні. На нашу думку, доцільно було б об'єднати правові та адміністративні в один блок регуляторів, враховуючи їх тісний взаємозв'язок (рис. 1).

Розвиток державного регулювання земельних відносин у сільському господарстві відбувається згідно принципів:

– науковості (наукового обґрунтування) – поєднання теоретичних основ державного регулювання з об'єктивними вимогами економічних законів, сучасного стану економічного, політичного і соціального розвитку суспільства, а також врахування національних (ментальних) особливостей;

– цілеспрямованості – державне регулювання має спрямовуватися на досягнення конкретних цілей;

Рис. 1. Основні важелі державного регулювання земельних відносин

Джерело: Сформовано авторами на основі аналізу наукових публікацій.

– погодження інтересів – врахування інтересів різних господарюючих суб'єктів на загальнодержавному, регіональному, локальному (керівників і працівників, споживачів і виробників тощо) рівні та суспільства в цілому;

– системності – «вплив держави повинен мати системний характер» [4] і забезпечувати функціонування державного механізму регулювання охорони й використання земель на різних рівнях і етапах землекористування в аграрному секторі економіки;

– доцільності – обґрунтована необхідність втручання відповідних органів з метою вирішення існуючих національних, регіональних чи галузевих проблем;

– пріоритетності – базується на «виділенні основних соціально-економічних проблем розвитку країни, на вирішенні яких державі слід зосередити свої зусилля» [4], наприклад, визначити охорону й використання земель сільськогосподарського призначення пріоритетним напрямом державної аграрної політики;

– комплексності – зумовлює «необхідність використання державою всього арсеналу засобів та інструментів» [4] (економічних, адміністративно-правових, організаційних тощо), наявних у її розпорядженні, для забезпечення дотримання вимог щодо екологічно безпечного землекористування;

– адекватності – система державних регуляторів економіки та засоби їх застосування мають відображати реалії сучасного етапу соціально-економічного розвитку і політичних реалій, а також оцінку загальної політичної та економічної ситуації;

– ефективності – забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів, що виділяються для стимулювання охорони земель та її екологічно безпечного використання;

– збалансованості – єдність загальнонаціонального, регіонального і галузевого рівнів державного регулювання, врахування особливостей фаз суспільного відтворення, окремих секторів і сфер господарства;

– адаптації – здатність механізму державного регулювання, підлаштовуватись до змін економічних умов, соціальних процесів, а у сільському господарстві, крім цього, ще й до глобальних змін клімату;

– зрозумілості – регуляторні акти мають бути простими за змістом, не містити положень, що допускають двозначні тлумачення, у громадян і підприємців не повинно виникати труднощів із розумінням їхніх положень;

– прозорості – має бути наявною і загальнодоступною повна інформація про законодавчі та інші регуляторні акти, порядок їх виконання, роботу органів, які забезпечують їх виконання;

– реальності – державне регулювання повинно ґрунтуватися на реальних, а не ідеальних передумовах, не вступати у протиріччя із сформованою структурою

господарства і раціональними діями індивідів;

– відповідальності – забезпечення правомірної відповідальності всіх учасників: землевласників, землекористувачів, орендарів земельних ділянок, органів місцевого самоврядування та держави за порушення вимог земельного законодавства;

– врахування громадської думки – налагодження ефективної системи взаємодії між громадськими інститутами, громадянами, юридичними особами та органами державної влади, місцевого самоврядування в частині забезпечення доступу до інформації у сфері земельних відносин, прозорості та легітимності управлінських рішень, створення системи громадської протидії корупції в органах державної влади у процесі прийняття і виконання рішень щодо володіння, користування та розпорядження землею [4, 10].

На сьогодні державне втручання в регулювання земельних відносин у сільському господарстві є загальнонаціональною необхідністю, адже земля – це національне багатство. Саме земельні ресурси при їх ефективному і раціональному використанні забезпечують продовольчу безпеку країни та екологічну стійкість природних і агроєколандшафтів.

Висновки. Встановлено, що земельні відносини – це врегульовані нормами земельного права суспільні відносини, що виникають між юридичними та фізичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування щодо володіння, користування, розпорядження землею, а також управління земельними ресурсами на всіх ієрархічних рівнях. На основі теоретичних узагальнень щодо розуміння категорії «земельних відносин» сформовано визначення досліджуваної дефініції під якою пропонується розуміти «урегульовані нормами земельного права суспільні відносини, що виникають між юридичними та фізичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування щодо володіння, користування, розпорядження і управління земельними ділянками на всіх ієрархічних рівнях управління, пов'язані з перерозподілом земель та земельної ренти, зміною форм власності, здійсненням заходів щодо охорони земель та їх раціонального використання».

За результатами досліджень сформовано узагальнене поняття державного регулювання земельних відносин як системи заходів правового, економічного, організаційного і контролюючого характеру, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання їх необґрунтованому вилученню для несільськогосподарських потреб, захист сільськогосподарських угідь від антропогенного впливу, природних факторів деградації, радіаційного забруднення, відтворення й підвищення родючості та продуктивності ґрунтів.

References

1. Andriichuk V. H. *Ekonomika ahrarnykh pidpryemstv : pidruchnyk*. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv : KNEU, 2002. 624 s.
2. Bashtannyk V. V., Presich P. Yu. *Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia vykorystanniam zemel silskohospodarskoho pryznachennia*. Publichne administuvannia: teoriia ta praktyka. 2017. Vyp. 1 (17). URL : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01\(17\)/9.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01(17)/9.pdf) (Data zvernennia 10.03.2022).
3. Yeshchenko P. S., Palkin Yu. I. *Suchasna ekonomika : navch. posib*. Kyiv : Vyscha shkola, 2005. 325 s.
4. Latynin M. A. *Teoretychni pidkhody shchodo vyznachennia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy*. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. 2005. № 2. URL : [http://www.nbu.gov.ua/e/journals/DUTP/2005\)2/txts/galuz/05lmaseu.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e/journals/DUTP/2005)2/txts/galuz/05lmaseu.pdf). (Data zvernennia: 29.01.2022).
5. Makarenko A. P. *Teoriia i praktyka derzhavnoho rehuliuвання v ahrarnii sferi: monohrafiia*. Kyiv : NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky» UAAN, 2009. 636 s.
6. Makieieva L. M. *Teoretychni aspekty derzhavnoho rehuliuвання vykorystannia ta okhorony zemel*. Rozvytok systemy derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. Teoriia ta praktyka upravlinnia. Vyp. 3 (34). S. 89–95.
7. Melnychenko O. A. *Metody ta zasoby derzhavnoho rehuliuвання rivnia ta yakosti zhyttia naseleння*. Derzhavne budivnytstvo. 2007. № 1 (1). URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_18) (Data zvernennia 22.06.2022).
8. Mohylnyi O. M. *Rehuliuвання ahrarnoi sfery*. Uzhhorod : IVA, 2005. 400 s.
9. Mochernyi S. V. *Osnovy ekonomichnykh znan : pidruchnyk*. Kyiv : Akademiia, 2004. 856 s.
10. Pavlova H. Ye. *Pryntsypy suchasnoi systemy derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho sektora ekonomiky*. *Ekonomika ta derzhava*. 2013. № 7. S. 34–36.
11. Sabluk P. T., Karych D. Ya., Kovalenko Yu. S. *Osnovy orhanizatsii silskohospodarskoho rynku*. Kyiv : IAE UAAN, 1997. 140 s.
12. Satanovska O. *Rol derzhavy v rehuliuванні ekonomichnykh vidnosyn*. *Ekonomika Ukrainy*. 1999. № 11. S. 38–41.
13. Stelmashchuk A. M. *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky : Navchalnyi posibnyk*. Ternopil : TANH, 2000. 315 s.
14. Tereshchenko H. M. *Rehuliuвання rynku tsinnykh paperiv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spetsialnist 08.04.01 «Finansy, hroshovy obih i kredyt» N.-d. finan. in-t pry M-vi finansiv Ukrainy*. K., 2005. 18 s.

S. V. Loiko¹, A. P. Matviienko²

¹ *Malyn Applied College Gamarnya, Malyn, Ukraine*

² *National Scientific centre “Institute of agrarian economics”, Kyiv, Ukraine*

THEORETICAL BASIS OF STATE REGULATION OF LAND RELATIONS IN AGRICULTURE

The article examines the theoretical basis of the development of state regulation of land relations in agriculture. In the process of research, general scientific, general logical and special methods were used, in particular, with the help of: the dialectical method of cognition, the relevance of the investigated problem was revealed, the theoretical basis of the state regulation of land relations

in agriculture was determined; abstract-logical and generalization - conclusions are formed; historical and logical - the genesis of the formation and development of the concept of state regulation of land relations was investigated.

Scientific approaches to determining the essence of "land relations" are summarized. It was established that land relations are decisive in the entire system of production relations of the national economy. They form the basis of the country's food security, contribute to the expansion of its export potential and, under a favorable development scenario, are able to ensure the formation of decent working and living conditions in rural areas.

Based on the results of the research, it is proposed to consider the state regulation of land relations as a set of measures of a legal, economic, and organizational nature, carried out by state institutions authorized for such activities, with the aim of ensuring the rational use and protection of land, preservation and reproduction of soil fertility, increasing the efficiency and competitiveness of agricultural production, increasing ecological sustainability of agroecosystems.

Key words: *land relations, state regulation, agricultural land, land protection, ecologically safe land use.*